

EVOLUCIÓ HISTÒRICA DE BÀLITX D'AVALL

Des de l'època medieval fins a la independència de Fornalutx (1837)

Tomàs Vibot

RESUM

La següent ponència tracta d'establir la línia evolutiva de la possessió de Bàltx d'Avall des del segle XIII fins al segle XIX, centrant-se en dos episodis: el complex pas de la família Pisà als Ripoll (dits més tard, Ripoll de Bàltx) i el procés de secessió de la possessió entre les dues branques dels Ripoll, el qual no sols afectà l'entorn sinó també les mateixes cases. A més a més, es donaran algunes notícies curioses relatives a la història de la possessió.

La possessió de Bàltx d'Avall s'emplaça al fons de la vall homònima, dins la clotada tancada pel puig de sa Bassa (819 m), es Castellot (544 m), sa Moleta (628 m) i el puig de Bàltx (580 m). De la mateixa manera que Bàltx d'Amunt i Bàltx d'Enmig, la possessió de Bàltx d'Avall constitueix un magnífic paradigma del vell latifundi de Tramuntana, no sols per història i arquitectura, sinó també pel que fa a la configuració antròpica del seu paisatge.

L'explotació i l'assentament humà a la vall de Bàlitz posseeix una dilatada història que arrenca abans de la conquesta catalanoaragonesa de 1229. Dels tres latifundis que l'ocupen, tan sols un, Bàlitz d'Avall, s'ubica actualment en el municipi veí de Fornalutx. Per això, en aquest article repassarem les fites històriques més decisives de l'evolució des de l'època medieval fins a la independència definitiva de Fornalutx respecte de Sóller en 1837.

Com ja és sabut, la vall de Bàlitz –la qual alberga també les possessions de Bàlitz d'Amunt i Bàlitz d'Enmig– fou explotada durant la dominació islàmica de l'illa. D'això en quedà constància al mateix *Llibre del repartiment* (1232), on apareix documentada com *alqueria Baalichi*.

Després de tres segles de foscor, la primera notícia documental que hem pogut localitzar data del 5 de juliol de 1505. Es tracta de la venda per indivís que feren Bartomeu Pisà (fill de Pere i natural de Biniaraix) i la seva muller Margalida (de Sóller), a Pere Vicenç i Tomàs Ripoll del rafal que tenien a la vall de Sóller anomenat «Lo bàlig devall». El preu de la venda fou de 100 lliures. Aleshores la possessió es trobava sota alou de Tomàs Castelló, prevere (abans de Mateu Regarau), a cens de 110 sous pagadors per la festa de Nadal i sota alou dels hereus de Lluç Bisbal, a cens de 16 lliures, pagadores per la festa de la Verge Maria de març. En aquell moment la possessió limitava amb la muntanya de la Costera, de Bartomeu Arbona “Arganell” (qui la tenia per establiment de Bartomeu Pisà), per altra amb l'alqueria de Moncaira, amb Bàlitz d'Amunt, de Bartomeu Mayol (que anteriorment havia estat de Joan Bisbal), amb el torrent de cala Ferrera i amb litoral de la mar.

El document també diu que Bartomeu Pisà tenia la possessió per donació de Pere Pisà, el seu pare, i que l'esmentat alou ja existia l'any 1415, el que ens du a considerar que aquesta nissaga posseïa la possessió almenys des de principis del segle XV (ARM PROT. M. 34 f. 76-76v).

Al cap de pocs anys, es produí un segon fet de transcendència. El 21 d'abril de 1514, Pere Vicenç de Fornalutx va vendre per 40 lliures tota la part de muntanya o rafal («montanee sive rafalli») que posseïa per indivís anomenada Bàlitz d'Avall a Tomàs Ripoll, fill de Tomàs, la qual tenia per compra a Bartomeu Pisà (ARM PROT. M 38 f. 121-122). A partir d'ençà la família Ripoll, cognominada més tard *Ripoll de Bàlitz*, serà la propietària de la vella alqueria sense interrupció fins al segle XX. Segons RAMIS DE AYREFLOR (1999: 428), els Ripoll de Bàlitz procedien dels primers propietaris que s'establiren a les terres de sa Calobra tot just després de la conquesta catalanoa-

ragonesa. Segons el mateix autor, a més de grans latifundistes, la «familia des-
empeñó en la Universidad de Sóller distintos puestos por el primer Brazo de
ella, como igualmente otros cargos del Grande y General Consejo de
Mallorca».

El 24 de setembre de 1549, Tomàs Ripoll signà testament a favor del seu
fill Pere Ripoll. L'11 d'agost de 1552, aquest darrer féu hereu son fill, dit
també Pere Ripoll (ARM PROT. 3405 f. 416v).

Durant aquesta època, i sobretot per l'exponencial augment del perill de
pirates i saquejadors, es bastí al cim d'una de les penyes litorals més altes del
latifundi (515 m) la torre de na Seca. Fou excel·lentment estudiada per
Gabriel ORDINAS i Antoni REYNÉS al llibre *Les torres d'Escorca* (1998). Segons
aquests autors, l'any 1579 el virrei Antoni d'Oms visità Sóller i comunicà als
jurats la necessitat de construir una torre al «Coll de Bàlig», més comuna-
ment conegut a l'època com «coll de la Seca». Fou acabada el 1584, encara
que constantment va haver de ser reparada i adobada per l'erosió i els impla-
cables llamps. En 1867 fou traspassada a Hisenda i l'Arxiduc a finals del segle
XIX en constatà el mal estat de conservació. Avui dia s'aguanta precàriament
i l'accés a la cambra i al terrat és ja impossible. Al voltant de la torre resten
diverses construccions que feien possible la vida dels torrers: els quatre por-
xos (dos al sud i els altres cap a mestral i xaloc) i l'aljub (sota la cara nord).
Aquest dipòsit es manté en bon estat de conservació i guarda a l'interior el
curiós grafit d'una galera amb les veles desplegadas.

Els *Stims* de 1578 esmenten que la possessió de «Bàlitx de Vall» era de
Pere Ripoll i estava valorada en 3.700 lliures. A partir de les dades contingu-
des en aquesta estimació de béns immobles es pot constatar que els Ripoll de
Bàlitx eren una nissaga de terratinents sòlida i ben posicionada a la vall. A més
de la vella alqueria, tenien cases amb corral dins el nucli urbà (valorades en
500 lliures), una vinya (200 £), un hort (100 £), un altre hort (100 £), un
molí fariner (300 £), un olivar dit lo Nogueret (30 £) i finalment tres tan-
ques d'olivar i garriga dites les Planes (400 £). En total, els seus béns es valo-
raren en 5.355 lliures (AMSO 3386 f. 65v).

El dia 13 de setembre de 1604, Pere Ripoll arrendà la seva possessió i
cases a Gabriel Busquest “Xandre” per temps de sis anys. Hi anaven compre-
sos el blat, els fruiters i les pastures i «tot quant hi ha en dita possessió»,
excepte l'oli comptador des del dia de Sant Miquel del mes de setembre. La
raó de l'arrendament es fixà en 300 lliures anuals. Es pactà que el conductor

havia d'ajudar el senyor a esmotxar les oliveres; tota la llenya que s'hi produís —sia d'empelt sia de trenca—, havia de ser arreplegada a mitges; durant els dos darrers anys era obligació conrear la part del torrent «qui davalla de Moncayre» i el darrer any tota la part alta de la possessió; el senyor podia dur-hi gent per fer llenya o per posar-hi bestiar; dins l'arrendament hi anaven inclosos dos muls somerins; finalment, tots els mobles i les eines s'havien de tornar a la propietat de forma condreta a la fi del contracte (ARM PROT. M 1289 f. 204-207).

El 25 d'agost de 1621, la possessió era de Pere Ripoll de Bàltx, esposat amb Praxedis; aleshores el latifundi feia partió amb la possessió Bàltx d'Amunt, de l'honor Antoni Mayol, amb la possessió de Moncaira, de l'honor Antoni Mayol Vicenç, amb la possessió de la Costera, de Joan Arbona i «ex alia parte cum litere majoris» (ARM SEGRESTS B, peça 26, 5).

En els *Stims* de 1662 s'anota que Pere Lluç Ripoll n'era el propietari (AMSO 3392 f. 290v) i en el cadastre redactat denou anys més tard, s'esmenta que la possessió estava valorada en 10.000 lliures i la posada dels Ripoll de Bàltx de Fornalutx en 350 (AMSO 3394 f. 194). Nou anys més tard, el dia 1 de maig, Pere Lluç de Bàltx féu hereu el seu fill, Pere Antoni Ripoll (ARM PROT. 3413 f. 342).

A partir de la dècada dels noranta del segle XVII es dugueren a terme els darrers tràmits de la divisió de l'heretat, fet que com veurem afectà directament l'estructura de les cases. Així el 12 d'abril de 1694 Pere Antoni Ripoll, germà de Bartomeu Ripoll, i ambdós fills de Pere Lluç Ripoll de Bàltx, en qualitat de primogènit, ratificà davant notari la part que li corresponia en la futura divisió de l'heretat i, en concret, del bocí de la possessió de Bàltx d'Avall. Es quedà amb la meitat de la possessió, això és, amb la porció de les cases (les que avui es coneixen com *cases noves*), la torre, els conreus i tots els costers que miren cap a la torre dita “la Seca” (és a dir, tota la vasta àrea que va de mestral a gregal). En aquest mateix any es produí l'acte de fitació de la part de la possessió corresponent a Pere Antoni Ripoll Bàltx d'Avall, la qual ens aporta una valuosa informació toponímica:

«elegesch (...) la mitat de la possetió dita Bàltx devall, ab portió de casas, a la part envés la torre dita la Seca, que consisteix ab olivar, garriga, sembrats; y portió de casas tot contíguo; y portió de la coma del ort, ab la mitat de la aygua de las dos fonts, la viña de la font Rotja, y la casa vella fins a la paret conforma esta fitat y señat y los dits terrers que affronta de una

part a la Costera en lo single den Amet, y de aquí puja just al pujol de la Creu devall la torre Seca a una paret que si troba lo die de vuy, y de aquí va a la Rota de la Torra, a una peñe que's troba antes de arribar a dita peña, qui ay ha una creu; y circa deu passas més envant ay ha altre creu; y de aquí va a finir alt lo puig gros dit lo penyal Vermell; y de aquí abaxa a la paret del coll veýnat de la Costera dit lo coll de Biniamar; y de aquí va just baix lo peñal fort de la Moleta; y de aquí pasa baix del morro de dita Moleta; y de aquí passa baix-baix del peñal Vermell arribant en lo fort de dit peñal Vermell; y de dit fort tira just a la paret del portell de la Argamassa, devallant per la matexa paret al mixt del Garrigó; y ne Cavallera arribant baix de na Cavallera; y dit garrigó; y de aquí davalla per dins part de la cometa de Tuyhent; y por para [sic] del olivar Vell y per la vorera del torrentó en lo qual lloch se ha de fer una portella a costes y despesas meas conforma està signat y señat entre nosaltres (...); y de aquí devalla al torrent Major al capdevall del ort devall la Casa; y per lo torrent Major devalla al cantó del Cap de Vall del ort de las Casas davall la sala; y de aquí puja al torrent del Ort Nou; y del cap del ort de dit torrent pujant a unas fitas que són posadas davall la sala junt a les casas tirant just al cantó de la stabla; y per la mateixa paret de la stable gran entrant a la clasta, restant-me la stabla gran a la mia part, prenint portió de dita clasta, tirant de la aresta del portal de dita clasta conforma està fitat y señat entre de nosaltres per los dits tercers; y del portal de la clasta just al portal de la torre, restant axí matex a la torre ab mia part; (y la capella de ditas casas serà comuna entre de nosaltres); y prenint de la dita torre tira y va a ferir a una paret mitjera, que ay ha; y de dita paret va a ferir a la barrera del portal del corral pujant per la paret damunt lo corral a un pujol qui allí es troba a hon se ha de fer una creu; y de aquí va por lo marge de la tira de les murteres; marge-marge arribant a la sèquia y aquí ay ha una colsada; y torna prendre marge –marge fins arribar al ponterró qui també ay ha altre colsada; tornant prendre marge-marge per la matexa sèquia de les murteras, arribant al torrentó qui abaxa de la viña, y pasat dit torrentó puja dret en el marge de la tira; y de aquí va cap amunt, pujant en un pujolet dit lo Cap del Frare; y axí matex pujant per lo plenet de la era dita la casa Vella, arribant a la paret de la dita casa vella; y de aquí davalla per la peret de la dita casa Vella, arribant a la colsada de la paret de la barrereta de la casa Vella, pujant per la matexa paret; y tira dret demunt del olivar per la paret mitjera; y de aquí del cap de dita paret tot dret va a ferir a una pedra vermella, junt a un pujolet; y de dit pujolet tot dret va a finir a la penye de la possetió dita Moncayre en lo lloc dit lo (...) conforma se han de fer entre ditas partions; y de aquí va a las altres confrontas fins arribar a la possetió dita Bàlitx del mixt que és del Sr. Capità Antoni Mayol conforma de vell ja està fitat; y senyat arribant fins a la coma dels Àssens de dita partió prenint, o, arribant fins a la ribera del mar, y per lo torrent Major» (ARM PROT. 3405 f. 26v-27)

En els *Stims* generals de 1695 la possessió era encara del pare, Pere Lluc Ripoll de Bàltx, valorada en 10.800 lliures. A més tenia cases a Fornalutx, comptava amb l'olivar dit Son Eimeric i altres terres a l'Argila i a la font de Binibassí. Pel que fa a censals, consta que lliurava 5 lliures al Col·legi de Nostra Senyora de Lluc «axí com li feia Pere Lluc Ripoll, son avi, i Pere Antoni, son pare» (AMSO 3396 f. 218).

La secessió efectiva es produeix un any més tard. Pere Lluc Ripoll de Bàltx divideix l'heretat —i en conseqüència la possessió de Bàltx— entre els seus fills Bartomeu i Pere Antoni. Com era d'esperar, aquesta divisió dugué importants tibantors entre ambdues parts, sobretot pel que fa a la liquidació de les càrregues amb què estaven gravades.

Part d'aquests problemes es resolgueren en el pacte signat entre Bartomeu Ripoll i Pere Lluc Ripoll, fill i nebot del difunt, el 13 de maig de 1708. En una de les clàusules s'especifica que «para la conservació de la capella que és en dita possessió de Bàltx de Vall y dels ornaments necessaris per poder-se selebrar missa en aquella, havem acordat y resolt que lo que se haurà de menester axí per adobar dita capella com per conservar reparar y renovar los ornaments necessaris para la selebració del Sacrosant Sacrifici de la missa haje y degue fer-se a despesas comunes de nosaltres; de modo y forma que sempre y quant se haurà de fer alguna cosa tingam obligació haver de contribuir cade qual en la mitat del cost y valor de las cosas que's farà, y la matexa obligació volem que pas en la matexa forma y manera a tots nostres successors». I acaba dient: «és pacte convingut y resolt entre nosaltres que anant jo dit Barthomeu Ripoll y los meus a dita capella axí per ohir missa com per altres qualsevols devocions deguem anar-hi y passar per el portalet que està davant el portal de dita capella, y no per altre part o portal y volent passar y anar-hi per altre part o portal a més del sobredit pugueu vos dit mon nebot y los vostros impedir-nos si voldreu bé emperò no podreu en ningun temps vos ni los vostros impedir a mi ni a los meus de anar sempre que voldran a dita capella passant per el portalet susdit».

Aquest document, a més de la gran rellevància històrica que té, ens confirma que la primera capella estava ubicada a l'interior de les cases i que, per tal d'evitar problemes entre ambdues parts, fou bastit el 1749 un nou oratori (el que trobam avui) decantat de les cases principals.

Una altra clàusula força important afectava la distribució del bé més important de la possessió: l'aigua. Es pactà que les aigües havien de ser comu-

nes per tot allò que fos beure i abeurar el bestiar; pel que fa a rentar, es repartiren la setmana en tres dies i mig per a cada part, en jornades alternes (ARM PROT. 3555 f. 19v-23).

El dia 17 de setembre de 1696 Pere Antoni Ripoll testà i féu hereu de la seva part Pere Lluç Ripoll (ARM PROT. 3413 f. 342).

El cadastre de 1702 constata que la possessió es trobava dividida de forma efectiva. Bartomeu Ripoll de Bàlitz, fill del senyor Pere Lluç Ripoll de Bàlitz, tenia la meitat de la possessió, això és, cases (*les cases velles*), hort, tafona, olivar i garriga, tot valorat en 6.000 lliures, a més d'unes cases comprades a Antoni Colom Fuster, un olivar i cases a la font de Binirrosí, la possessió de Son Eimeric i les Argiles (AMSO 3388 f. 237v). Per altra banda, Pere Lluç Ripoll de Bàlitz tenia l'altra part de la possessió, això és cases (*les cases noves*), tafona, horts, olivars, i garrigues, valorada en 6.000 lliures; a més posseïa unes cases, un olivar al lloc de la font de Binirrosí, que fou del senyor Miquel Reus de Solleiric (*íd.*: f. 232 v).

El dia 22 de març de 1737 Bartomeu Ripoll de Bàlitz morí, per la qual cosa el 15 de maig del mateix any s'inventariaren els seus béns mobles i immobles, entre els quals hi havia la meitat de la possessió de Bàlitz d'Avall. Les cases estaven compostes d'una entrada, on hi havia un banc d'alzina i «dos sillons»; llavors s'esmenta la cambra «entrant a la botiga», dins la qual hi havia un safareig de pedra en què s'estotjaven unes 20 somades d'oli; dins l'estable romanien tres muls, tres mules i dues someres; la tafona comptava amb tots els estris necessaris per fer oli i dues piles d'esportins; dins el celler restaven cinc bótes congrenyades de diferents mesures i cinc alfàbies; dins la botigueta hi havia sis alfàbies petites i sis de mitjanceres; en el pastador, una pastera completa, una caixa i un molí de sang; dins la cuina romanien tots els estris corrents (olles, plats, ferros, etc.) juntament amb dues escopetes; dins la cambra, un llit de corda, tres caixes, un caixonet i diversos gipons; dins la sala restaven una dotzena de cadires amb el sitial de cuiro, dos bufets i una lluna de mirall; dins l'algorfa, un llit, cortinatges, cadires i cinc quadrets amb diferents vases; dins la cambra de la sala, un llit de monja de taronger, un altre llit de corda i un armari dins el qual hi havia plats, ganivetes, llumeneres, etc.; dins la cambra, un llit de camp de taronger, cadires, una flaquera, una caixa gran amb copes, llençols, torcabocus, tovalloles, etc.; dins el porxo s'estotjaven quatre quarteres de blat, dues quarteres de xeixa, un carretell de vi blanc i quatre barrals de vidre grans; dins la cambra del porxo, un llit de